

”Vi var umenneskeliggjorte, vi var robotter”

Oven på fjernsynet i Leon Cohens værelse stod et portræt af en elegant ung mand. Manden, der sad over for mig i den store lænestol, var kun en svag skygge af dette portræt. Da jeg lærte Leon Cohen – den smukke mand fra Saloniki – at kende, var han et nedbrudt menneske. Han havde svært ved at gå, og hans helbred var elendigt. Livet var blevet en byrde. Han døde få måneder efter.

Leon Cohen talte ikke flydende hebraisk. Vi talte sammen på engelsk og lidt på fransk. Cohen var en verdensmand. Var Holocaust ikke kommet i vejen, ville han sikkert have været velhavende og indflydelsesrig. Hans første kone lever i dag i Athen. Hun er datter af Yehoshua Perahia, en rig jødisk bankmand fra Saloniki.

Som medlem af Sonderkommandoet i Auschwitz-Birkenau blev Leon Cohen tildelt et uhyggeligt hverv. Han skulle trække guldtænder ud af munden på ligene. Dag ud og dag ind måtte han tvinge de døde sammenpressede kæber fra hinanden for at lede efter guld. Jeg ved ikke, om det var det hårdeste arbejde i krematoriet, men jeg har på fornemmelsen, at det må have været særdeles ubehageligt at varetage denne opgave. Selvfølgelig glemte Leon aldrig den tid. Hans beskrivelse var realistisk og hårrejsende. Jeg ser stadig for mig, hvordan han tog fingrene i brug for at regne ud, hvor mange kilo guld han vristede ud af de døde kroppe hver dag.

Skæbnen stod ham heller ikke bi i hans sidste leveår. Han var bitter, ensom, ludfattig og nedbrudt. En af hans mest elskede slægtninge vendte ham ryggen og rejste tilbage til Athen. Hans helbred blev dårligere, og på grund af bureaukratisk slendrian eller efterladenhed modtog han aldrig nogen erstatning fra Tyskland. Han virkede utrolig ærlig og anstændig og udstrålede en menneskelighed, der hverken var nedladende eller selvoptaget. Jeg følte, at Leon Cohen ikke stolede på andre end sig selv. Det var præcis sådan, han opførte sig i Auschwitz-Birkenau.

Før Holocaust havde Leon Cohen været købmand og leverandør til den græske hær. Mens han endnu var teenager, var han allerede velhavende og ejede lidt jord. Tyskerne plyndrede hele familiens ejendom i Saloniki, men det knækkede hverken Leons stolthed eller selvbevidsthed.

Jeg glemmer aldrig det følelsesmæssige indtryk af de få timer i Leon Cohens selskab. Han beværtede mig hjerteligt de tre gange, vi mødtes. Kun i de sidste måneder af sit liv følte han sig alvorligt syg og undskyldte: "Jeg bliver snart rask. Og jeg vil glæde mig til, at vi ses igen." Han var sengeliggende, sidste gang jeg interviewede ham. Han kom aldrig på benene igen. Alligevel anstrengte han sig for at besvare mine spørgsmål og genkalde sig den periode af sit liv, han havde tilbragt i Auschwitz. Mange tak, kære Leon. Måtte dette kapitel tjene som dit mindesmærke.

Hr. Cohen, jeg vil gerne tale med Dem om deres ophold i Auschwitz-Birkenau, om den tid, De arbejdede i Sonderkommandoet. Men først vil jeg bede Dem om at beskrive deres barndom i Grækenland. Hvor blev De født?

Jeg blev født den 15. januar 1910 i Saloniki. Der gik jeg på handelsskolen Leon Gatenyo, en fransk-tysk institution. Efter eksamen søgte jeg arbejde. Først fik jeg et job på en international messe, der blev afholdt i Saloniki. Senere arbejdede jeg for et firma, der solgte gramfonplader og radioudstyr. Pladeselskabet Decca var lige begyndt at lave forretninger i Grækenland. Senere aftjente jeg min værnepligt i den græske hær.

Fik De en traditionel eller en sekulær opdragelse?

Den var ikke specielt jødisk. Det eneste, jeg kan forbinde med jødedommen, og som jeg stadig kan huske, var timerne i hebraisk en gang om ugen. Læreren underviste os i ord som *an* [jeg], *ata* [du], *hu* [han], *anahnu* [vi] – helt elementært hebraisk. Til gengæld fik jeg en fortrinlig uddannelse i fransk, fordi vores lærer var rektor på skolen Chevalier de la Liaison Française, som han også havde grundlagt. Han lærte os det bedste fra den franske litteratur.

Hvad levede Deres forældre af?

Min far var en velhavende og succesfuld købmand. Han importerede varer fra Tyskland og Østrig og handlede også på det private marked. Han lavede forretninger med mindre købmænd i Bruxelles. Hans firma havde 15 ansatte, og halvdelen af året foretog han forretningsrejser uden for Grækenland.

Havde De nogen brødre eller søstre?

Ja, vi var fire. Ud over mig overlevede to Holocaust – min bror, Robert,

som bor i Lyon, og min ældre søster, Agnes, som boede i Paris fra 1947 og døde for mange år siden. Min yngre søster, Margot, som var gravid dengang, blev fanget af tyskerne og sendt til Baron Hirsch-ghettoen¹. Senere blev hun sendt til Auschwitz-Birkenau sammen med min mor. Her blev fosteret revet ud af hende, før hun kunne nå at føde, og det døde hun også selv af. Min far var mere heldig. Han døde af naturlige årsager, et år efter at tyskerne havde besat Saloniki.

Hvor gammel var De, da tyskerne kom til Saloniki? Har De nogen minder fra den første del af besættelsestiden?

Jeg var tredive. Før besættelsen var jeg officiel leverandør til det græske forsvarsministerium. Jeg forsynede ministeriet med alle mulige slags varer – alt undtagen ammunition. Jeg havde en agent i Tyskland, en mand, der hed Franz Jessen. Han hjalp mig med at importere vigtige varer til hæren. Jeg havde succes i forretningslivet og mange gode kontakter. Dørene åbnede sig for mig, lige meget hvad jeg gjorde. Grækenland og Tyskland samarbejdede under besættelsen og handlede livligt indbyrdes.

Hvad foretog De Dem i Saloniki i månederne frem til besættelsen?

Jeg gik ind i den græske hær, få måneder før tyskerne kom. Italien og Grækenland var jo i krig i vinteren 1940-41. Tre måneder før krigen leverede jeg en stor mængde våben til hæren. Dengang blev Grækenland regeret af Metaxas, en diktator, der havde formålet at samle nationen. Da krigen brød ud, rejste grækerne sig i samlet flok for at forsvare deres fædreland. Jøderne var selvfølgelig også med.

Kan De huske Deres første sammenstød med tyskerne?

Ja, tydeligt. Jeg sad på mit kontor, da tyskerne kom ind og bad mig om en samtale. De sagde, at de vidste, at jeg var leverandør til den græske hær. Det bekræftede jeg, og så gav de mig ordre til at levere til skibsværftet. De sagde, at de fra nu af havde overtaget forsvarsministeriet. Jeg sagde, at jeg ville gøre, som de sagde, for jeg havde intet valg. Bagefter talte jeg i telefon med en af mine venner, Barotzi, som arbejdede i det græske toldvæsen, og fortalte ham om tyskernes ordrer. Jeg forklarede ham, at jeg ikke havde lyst til at arbejde for dem, og spurgte ham, om han ville påtage sig leverancerne. Han svarede: "Ja, hvorfor ikke? Men jeg har ingen penge." Jeg beroligede ham og fortalte, at de helt sikkert ville finde nogen, der kunne finansiere indkøbene.

Dekreterne mod den jødiske befolkning blev mere og mere barske. I sommeren 1942 blev tusindvis af unge jødiske mænd, inklusive mig selv, samlet på Platia Eleftherias [Frihedspladsen]. Her pinte græske soldater os i timevis i den brændende sol. Tyskerne stod rundt om og heppede,

grinede og tog billeder. Jeg behøvede ikke at være der hele tiden, fordi jeg havde et dokument, der beviste, at jeg arbejdede for tyskerne ved værftet.

Hvornår mødte De næste gang tyskerne ansigt til ansigt?

Det var også i 1942, da jeg blev sendt til det tyske fængsel i Saloniki. Det lykkedes mig at flygte og vende tilbage til mit kontor, og sammen med en af mine ansatte lukkede jeg forretningen. For en sikkerheds skyld satte vi lidt penge ind på vores konto i Union Bank, den største jødiske bank i Saloniki. Jeg sendte blanke checks til banken, og om aftenen tog jeg personligt derhen og skrev dem under. I banken mødte jeg min første kone. Først langt senere fandt jeg ud af, at hun var datter af Yehoshua Perahia, bankens ejer og direktør. Hun var forbløffende smuk og meget ung. Hendes far var ikke særlig begejstret for vores bryllupsplaner, men kærligheden overvandt alt, og søndag den 15. januar 1943 blev vi gift i Beit Shaul, den store synagoge i Saloniki. To måneder senere sendte tyskerne Salonikis jøder til Auschwitz.

Men først blev vi sendt til en ghetto i nærheden af mit hjem i den sydlige del af Saloniki. Derfra flygtede vi til en mere fjerntliggende ghetto, hvor vi regnede med, at det ville tage tyskerne længere tid at arrestere jøderne og få dem sendt til koncentrationslejrene. Da vi fandt ud af, at tyskerne også deporterede jøderne fra denne ghetto, besluttede vi at flygte til ghettoen i Kong George-kvarteret, tæt ved min svigerindes hus, hvor der kun havde levet jøder før krigen. På den tid ejede min svigerfar ikke længere banken. Tyskerne havde også konfiskeret hans hus, en overdådig femværelses ejendom ved vandet. I ghettoen delte ti mennesker en lille, trang lejlighed. En af min svigerfars gode venner, Nikos Hadziyanakis, insisterede på, at vi skulle flygte fra ghettoen. Ingen andre i familien end min kone havde lyst til at gøre det. De troede, at en flugt ville bringe os alle sammen i fare.

Jeg havde to gode venner, der begge var kristne. Den ene var Barotzi, som jeg allerede har nævnt. Han arbejdede for toldmyndighederne. Den anden hed Tzambazi. De fremstillede falske dokumenter, der viste, at vi var grækere. Mit navn blev ændret til Leonidas Kokinakis, og min kone blev til Amalia Kokinakis. Mine svigerforældres nye græske navn var Peridis. En aften besøgte mine to kristne venner os. De var helt ude af den og sagde, at vi skulle pakke vores ting med det samme og flygte fra ghettoen. De havde fundet ud af, at tyskerne den følgende dag ville begynde at transportere jøder til koncentrationslejrene. Kun min kone og jeg var klar til at flygte, alle de andre ville ikke høre tale om det. Efter krigen fandt jeg ud af, at min svigerinde, som var blevet sendt til Auschwitz-Birkenau, havde sagt til en ven i barakken, kort før hun døde af sult: "Hvor var det dog en skam, at vi ikke lyttede til Niko. Havde vi dog blot lyttet til ham og var flygtet fra ghettoen."

Vores venner havde lagt en plan. Vi skulle lade, som om vi var berusede. Vi fik fat i to flasker ouzo og fjernede den gule stjerne fra vores tøj. Jeg tog en hat på, og min kone tog et tørklæde på. Så begyndte vi at skræle græske folkesange og le af fuld hals, og da vi gik forbi tyskerne hovedkvarter, sang vi ekstra højt. Vi gav endda tyskerne noget af vores sprut. De sagde: "Danke schön, danke schön!"

Vores venner førte os til et hus i et meget fattigt kvarter i Saloniki, og da vi havde været der et par dage, tog vi til Sidirokas, en landsby uden for Saloniki. Dengang kunne ingen jøder være i sikkerhed i mere end et par dage samme sted. Landsbyen lå tæt ved grænsen til den italiensk-besatte zone. Vi blev der mindst en uge. Husets ejer kendte en tekniker ved jernbanen, der arbejdede i den italienske zone. Vi lagde planer om at flygte sammen med ham i en militærtransport til Larissa² og Athen. Værten fortalte teknikeren, at vi var blevet gift mod brudens forældres ønske og nu var på flugt. Teknikeren erklærede sig villig til at skjule os i sin private kupé, naturligvis mod betaling.

Rejsen varede to dage. Der var trangt i det lille rum. Uanset hvad der skete, kunne vi ikke forlade det, da soldaterne på toget ville opdage os. En højtstående italiensk officer, som også var med toget, opdagede os, så vi regnede med, at vi var fortabt. Men til vores store overraskelse talte han venligt med os og advarede os mod at overtræde sikkerhedsreglerne. Vi var ikke i tvivl om, at han vidste, hvem vi var. Da vi sagde farvel, ønskede han os alt godt og kyssede min kone på kinden.

Vi stod af toget ved en lille station ikke langt fra Athen og fortsatte med taxi. I Athen gik vi hen til Aharnongaden 50, hvor Dionissis Kolokotsas boede. Før krigen havde han været agent i mit firma i det sydlige Grækenland. Selv om han ikke vidste, at vi kom, inviterede han os med det samme indenfor. Få dage efter flyttede vi til Athens Patissia-kvarter, hvor vi lejede et lille hus. Med hjælp fra Nikos Hadziyanakis og nogle ansatte på den italienske ambassade, hvor min svigerfar havde nogle gode venner, fik vi en måneds tid senere selskab af min svigerfars familie. Vi måtte give dem falske identiteter, for selv om Perahia både talte og skrev flydende græsk, så han meget jødisk ud, og hans kone, min svigermor, talte kun fransk og ladino.

På vores næste skjulested fortalte jeg ejeren, en mand fra Kreta, at min svigermor var døvstum, og at min svigerfar var flygtet fra Lilleasien. For at gøre camouflagen fuldstændig hængte vi billeder op af Jomfru Maria, og vi fik endda besøg af den lokale præst. I mellemtiden havde jeg fundet ud af, at Nikos ved flere lejligheder havde reddet mine slægtninge i Saloniki, inklusive en gang, hvor tyskerne kom for at arrestere dem.

En dag, omkring tre måneder senere, var jeg som sædvanlig hos frisøren for at høre nyheder og trække lidt frisk luft. Inglæssis, frisøren, var

kollaboratør – det vidste jeg ikke på det tidspunkt – og han meldte mig til tyskerne. Min svigerfar ville have været med mig den dag, men heldigvis blev han hjemme. Forræderen, der vidste, at min svigerfar var en rig bankmand, prøvede senere at lokke ham i en fælde ved hjælp af min kone. Men hans plan gik i vasken. Heldigvis var en af mine gode venner også til stede i salonen den morgen. Lige efter at jeg var blevet arresteret, ringede han til en af sine gode venner, en købmand, der hed George Ladas. Han skyndte sig over til huset, hvor min kone og hendes forældre gemte sig, og fortalte dem, at jeg var blevet arresteret, og opfordrede dem til at flygte med det samme.

Endnu en gang tøvede de, så han nærmest med magt måtte flytte dem til en sikker lejlighed i et af Athens velhaverkvarterer. Lejligheden tilhørte en af min kones venners familie. Min kone og hendes forældre blev modtaget med åbne arme og kunne have tilbragt hele krigen der. Men min svigerfar, der af natur var yderst betænksom, ville ikke ligge disse venner til last eller udnytte deres generøsitet. Han foretrak at flytte til et andet skjulested. Så min kone og hendes forældre flyttede til et isoleret hus i Kalithia-området, langt fra Athens centrum, hvor de delte et værelse i ejerens lejlighed.

En dag fik min kone problemer med sine ører og gik til en græsk læge, der hed Athanassios Papathanassopoulos, for at blive behandlet. Ligesom sin far var Papathanassopoulos frimurer og ville derfor gerne hjælpe min kone og hendes forældre. Han tog dem hen til sin klinik og fik med hjælp fra to andre læger skjult dem i forskellige hjem. Min kone tilbragte resten af krigen i lægens mors hjem, og mine svigerforældre gjorde det samme i en anden lejlighed. Lægen sørgede for, at de kunne være sammen om aftenen i sikkerhed. Alle tre læger passede selvopofrende på min kone og hendes forældre.

Hvad skete der med Dem, efter at tyskerne havde arresteret Dem?

Tyskerne førte mig først hen til et apotek på et gadehjørne og derefter til Gestapos hovedkvarter på 3. September-gaden. De satte en pistol mod min pande og gav mig ordre til at tie stille, hvorefter de førte mig hen til et lille fængsel, hvor de slog og torturerede mig. Klokkeren elleve om aftenen kom der en mand med fuldskæg og mørke briller og sagde: "Dit svin!" "Hvad har jeg gjort?" spurgte jeg. "Du har ikke fortalt os, hvor dine svigerforældre skjuler sig," svarede han. Jeg sagde: "Jeg kender ikke adressen, men hvis De vil have det, vil jeg gerne vise Dem, hvor det er." Han sagde: "Hvad mener du med det? Enten lyver du, eller også er du en idiot."

De puffede mig ind i en lille bil og kørte mig hjem. Der var selvfølgelig ingen hjemme. Tyskerne plyndrede huset, og så førte de mig hen til en tysk officer, der begyndte at slå mig. Jeg stod fast og sagde, at jeg ikke vidste, hvor min svigerfar skjulte sig. Så blev jeg ført ind i et værelse, hvor der

var en, der sagde: "Hvis du vil arbejde for os, kan du tjene mange penge." Men jeg tænkte kun på at flygte. I det samme kom den officer, der havde arresteret mig i Saloniki, ind i værelset. Han genkendte mig og var straks klar over, at jeg var flygtet.

Derefter blev jeg overført til Haidar, det centrale fængsel for folk, der var blevet dømt til døden eller skulle anbringes i en lejr. Jeg blev sat i en celle, hvor der allerede var andre jødiske fanger. Der blev jeg indtil påske. I mellemtiden var tyskerne begyndt at arrestere jøder med hjælp fra jødiske kollaboratører som Recanati-brødrene. Der var 60 jødiske fanger i cellen. Vi blev der i flere måneder.

Tyskerne fortsatte med at jage jøder i Athen. De beordrede Athens overrabbiner³ til at give dem en liste med navne og adresser på menighedens medlemmer. Han var klog nok til at fortælle dem, at han ikke kunne give dem listen samme dag. Han bad dem om at give ham en uge. De gav ham fem dage. Han brugte tiden til at opfordre jøderne til at flygte. Mange jøder i Athen nåede at slippe væk på grund af overrabbinerens advarsel.

Hvordan fangede tyskerne Athens jøder?

Tyskerne gav ordre til, at der ved synagogens indgang skulle sættes sedler op, der fortalte, at jøderne før påske kunne få ti kilo matze [usyret brød], lidt olie og lidt sukker. Tidligt om morgenen før påske samledes mange jøder foran synagogen. Tyskerne kom med tyve lastbiler. På den måde blev de intetanende jøder fanget.⁴ De blev kørt fra synagogen til hovedbanegården, Stanos Larissis.

Fortalte tyskerne Dem, at De skulle sendes videre til Auschwitz?

Nej, vi fik ikke præcist at vide, hvor vi skulle hen. De forvirrede og vildledte os. Men jeg kan huske, at hr. Nehamas datter⁵ vendte sig om mod mig i togvognen og sagde: "Du skal ikke være bekymret, Leon!", og jeg svarede: "Hvad mener du med 'ikke bekymret?' Vi er på vej til at dø."

Hvordan vidste De det?

Vi vidste det fra rygter, der var blevet spredt i ghettoen. Jeg ved ikke, hvor rygterne stammede fra, men folk talte om den forfærdelige skæbne, tyskerne forberedte til dem.

Hvornår begyndte transporterne?

Jeg kan ikke huske den præcise dato. Men jeg tror, vi ankom [til Auschwitz] i slutningen af november.

Kan De huske, hvordan I blev modtaget?

Ja, tydeligt. Dr. Mengele ventede på os.⁶ Han var en ung mand i trediverne.

Ved siden af ham stod en kvinde, åbenbart hans overassistent, og to kolossalt store schæferhunde. Han begyndte selektionen: "*Links, rechts, links, rechts*" ["venstre, højre, venstre, højre"]. De unge mænd blev samlet på den ene side, kvinder, børn og gamle mennesker på den anden. Jeg var i gruppen af unge mænd. Da vi havde stået i lang tid, fik vi ordre til at sætte os ned. Der var også en jøde, der hed Salvator, fra Saloniki. Han havde en tysk kone. Han var en af de første, der kom til Auschwitz. Han spurgte os, hvordan vi havde det.⁷

Hvordan blev De udvalgt til Sonderkommandoet?

Vi blev ført til Birkenau samme dag. I Auschwitz, altså i Stammlager, var der et lille krematorium. Men det var i Birkenau, den egentlige udryddelse fandt sted. Derfra førte de os hen til barakkerne eller blokkene, jeg kan ikke lige huske numrene. Der kom vi i karantæne. Bagefter fik vi hver især tatoveret et nummer på armen.

Må jeg få lov at se Deres fangenummer?

Selvfølgelig. Her er det: nr. 182429. Det var mit nummer i Birkenau. Det var mit "nye navn". I karantæneblokken sov vi fem mand i én køje. Nogle få dage efter advarede nogle venner os mod at arbejde i Sonderkommandoet. De sagde, at hvis vi blev tvunget til at arbejde der, ville vi blive myrdet i løbet af nogle måneder. Ingen, der kom til Sonderkommandoet, ville have en chance for at overleve. Tyskerne var ikke interesseret i at redde øjenvidnerne til deres forbrydelser.

Hvem advarede Dem mod Sonderkommandoet?

Jøder, der arbejdede tæt ved krematorierne og så, hvad der skete. En af dem var en jødisk læge.

Fortalte de, hvad ordet 'Sonderkommando' stod for?

Ja, selvfølgelig, ned til mindste detalje. De fortalte os, at uanset hvem der blev udvalgt til Sonderkommandoet, var der ingen, der slap levende fra det.

Vi tilbragte måneder i karantænebarakkerne. En dag fik vi besøg af en tysker og en jødisk læge, der skulle "undersøge" fangerne. Mine medfanger valgte mig som tolk, fordi jeg talte flydende tysk. Jeg gik over til lægerne og bad dem om ikke at vælge os til Sonderkommandoet.

Et par dage senere kom en ung, fransktalende tysker på omkring 30 år over til os. Han talte med blokældste. Dagen efter spurgte han mig: "Du taler fransk, ikke?" Jeg svarede bekræftende og spurgte ham, hvad han ville. Han sagde, at han havde brug for 200 stærke mænd til arbejdet på togstationen. Jeg sagde, at der var omkring 200 græske jøder i barakken, og at de kunne gøre arbejdet. De kunne klare alle former for hårdt arbejde.

Selvfølgelig troede jeg på ham. Jeg troede virkelig, han talte om almindeligt hårdt fysisk arbejde. Jeg troede, at de ville behandle os ordentligt, hvis vi viste tyskerne vores styrke og evner til at få tingene gjort. Hvor var vi dog naive dengang! Manden sagde, at han ville komme igen næste dag, og gik så. Vi skulle gøre os klar til at forlade stedet. Da jeg fortalte mine græske venner, hvad den unge tysker havde bedt om, spurgte de mig, hvad det var for en slags arbejde, vi skulle udføre. Jeg beroligede dem og sagde, at vi skulle være sammen, og at vi også ville få mad.

Næste dag vendte manden tilbage og sagde: "Følg mig, alle grækere!" Vi var cirka 150. Det var præcis en måned efter, at vi var blevet sat i karantæne. Da vi forlod blokken, sagde tyskeren: "I ved da, hvordan man synger! Hvorfor synger I ikke et eller andet?" Så brød vi ud i sang. Der var mange sange, vi elskede at synge sammen – græske folkesange, patriotiske sange og andre sange. Vores sindsstemning var stadig positiv.

Han førte os gennem lejren, indtil vi kom til blok 13.⁸ Tyskerne åbnede dørene til blokken og gav os ordre til at gå ind. Vi gik alle sammen ind. Der var allerede nogle andre fanger derinde. De spurgte os: "Hvorfor kommer I her?" Vi fortalte dem, at vi var kommet for at hjælpe dem med deres arbejde ved togstationen. En af dem sagde: "Idioter! Det her er Sonderkommandoet. Hvad er det for en togstation, I fabler om?" Jeg blev chokeret og stivnede af rædsel. Fangen sagde: "De har snydt jer. Tro mig. Dette er Sonderkommandoet." De havde altså narret os til at være med i Sonderkommandoet. Senere viste det sig, at fangen, George, var vores blokældste.

Protesterede I ikke, da det gik op for jer? Prøvede I ikke at unddrage jer denne uhyggelige ordre?

Protestere? Til hvem? Da vi kom til vores blok, låste tyskerne døren, og det var så det.

Fra da af, præcis fra det øjeblik, var I medlemmer af Sonderkommandoet?

Ja, sådan skete det. De fordelte de 150 grækere på fire krematorier, og så begyndte Sonderkommando-kapitlet i vores liv.

Hvornår begyndte I at arbejde?

Samme aften. Da vi nåede vores "arbejdssted", fordelte tyskerne os i nye grupper med fem mænd i hver gruppe. Da en i min gruppe så, hvad vores arbejde bestod i – at kremere døde jøder – kastede han sig ned i flammerne. Han kunne ikke udholde tanken om at skulle kremere ligene af sine jødiske brødre.

Kan De huske, hvordan Deres arbejde i Sonderkommandoet begyndte?

Den første nat i blokken fortalte de gamle fanger os om arbejdet. Men historierne blegnede i forhold til virkeligheden.

Vi var lamslæde, men ingen af os overvejede selvmord. Det var en alt for let løsning. Næste morgen gik vi hen til lejren. Tyskerne førte os ikke til selve krematoriet, men til forbrændingsgruberne.⁹ Jeg så flere vogne ved siden af gruberne, og i nærheden var der en bygning med en lille port. Jeg fandt senere ud af, at folk blev gasset derinde. Jeg ventede udenfor i cirka en halv time, og så fik vi ordre til at åbne dørene.

Ligene væltede ud i én stor masse, og vi begyndte at læsse dem på vognene. Det var små, åbne vogne af den slags, man bruger i kulminer, og de var meget mindre end togvogne. Vi kørte vognene hen til gruberne. Der lå allerede et lag kvinde- og børnelig og øverst et lag brænde. Så blev der lagt et lag af mandelig og så videre, indtil gruben – som var mindst tre meter dyb – var helt fuld. Så hældte tyskerne benzin ned i gruben, og flammerne stod op fra ligene og brændet.

Hvad følte De, da De så de mange lig på en gang, måske for første gang i Deres liv?

Hvad skal jeg sige? Det var forfærdeligt. Jeg kan ikke beskrive det med ord. Det var bare forfærdeligt.

De arbejdede altså først ved krematoriets forbrændingsgruber?

Ja.

Og senere?

Senere blev jeg udtaget til at arbejde i selve krematorierne. Til at begynde med arbejdede jeg i Krematorium III.¹⁰

Hvor længe blev De der?

Tre dage. Jeg måtte holde op, efter jeg havde et sammenstød med blokældste. Så kom jeg til Krematorium II, hvor jeg blev resten af tiden.

Kan De beskrive bygningen?

Ja. Det var en meget lang bygning. I kælderen var der et afklædningsrum, og bagved lå gaskammeret, der på alle måder lignede et almindeligt bruserum. For at komme til afklædningsrummet skulle man gå ned ad femten trin.

Kan De beskrive afklædningsrummet?

Ja. Det var meget langt. Jeg tror, at det var over halvtreds meter langt og seks meter bredt.

Hvor mange mennesker var der plads til?

Mange. I hundredvis. Når de havde klædt sig af, blev de ført direkte ind i gaskammeret.

Var der mænd fra Sonderkommandoet i afklædningsrummet hele tiden?

Ja. En gruppe af fangerne fra Sonderkommandoet ventede på ofrene i afklædningsrummet. Deres job var at berolige folk, hvis de viste tegn på uro, hvad de jo gjorde af og til. Det var meningen, at hele processen skulle foregå i ro og orden, uden spændinger eller oprør. Det ville tyskerne ikke tolerere.

Hvor mange Sonderkommando-fanger var der i afklædningsrummet?

Omkring femten.

Advarede De jøderne om, at de var blevet lokket i en fælde, og at de om få øjeblikke ville blive gasset i rummet ved siden af?

Er De vanvittig! Skulle vi fortælle folk det? Hvordan skulle jeg fortælle dem, at de var på vej til at blive myrdet? Det var umuligt at fortælle den frygtelige sandhed. De må forstå, at systemet var alt for avanceret til, at vi på nogen måde kunne blande os. Folk var dømt til at dø, og det kunne vi ikke gøre noget ved. Tyskerne løj på den mest nedrige måde. Vi var nødt til at gøre, som de sagde. Hvad skulle vi ellers have gjort? Selv om vi advarede dem, ville det hverken have gjort fra eller til. Ingen havde en chance for at overleve. Hverken familieoverhoveder eller andre. Ingen overlevede. Det var umuligt at flygte. Jeg gentager: umuligt.

Havde I ikke på noget tidspunkt mulighed for at advare ofrene? Kunne I ikke have fortalt dem, at de snart skulle dø?

Nej. Vi var aldrig alene, ikke så meget som et sekund. Tyskerne cirkulerede rundt hele tiden. Det var dem, der beordrede os til at lyve for fangerne. Enhver, der havde dristet sig til at fortælle jøderne sandheden, ville være blevet myrdet øjeblikkeligt. Det var præcis det, tyskerne var bange for: at der skulle opstå kaos, at et oprør skulle bryde ud, og at den rolige proces skulle blive forstyrret.

Talte Sonderkommando-fangerne slet ikke med ofrene?

Jo. I den korte tid, de havde tilbage, stillede folk forskellige spørgsmål som f.eks.: "Hvor bliver vi sendt hen efter desinfektionen? Hvilke planer har tyskerne med os?" – simple spørgsmål fra mennesker, der ikke havde den fjerneste anelse om, hvad der skulle ske med dem nogle minutter senere.

Var det altid de samme spørgsmål?

Altid. "Hvor skal vi hen bagefter?" "Hvad sker der?" Spørgsmål af den type, alle ville stille. Vi svarede, at de skulle desinficeres, at de ville få deres tøj og ejendele tilbage bagefter og blive sat i arbejde. Det var de svar, vi gav. Det var i den stil. Vi var vist nødt til at svare sådan, fordi meningen var, at vi skulle bortjage deres frygt for det ukendte.

Tror De, at ofrene troede på Sonderkommando-fangerne?

Jeg tror, at de fleste troede på os. Det var i hvert fald mit indtryk.

Kan De huske eksempler på, at nogen tvivlede på deres svar eller fornemmede, at der var noget galt?

Nej. Kun få kunne forestille sig, at de skulle dø på så grufuld og voldsom en måde. De unge var på vagt, men generelt troede folk på, hvad der blev sagt – i hvert fald udadtil.

Kan De huske, om de religiøse jøder og de ikke-religiøse jøder opførte sig forskelligt, da de fik ordre til at klæde sig af?

Så vidt jeg husker, opførte de sig på samme måde.

Hvor lang tid var folk i afklædningsrummet?

Omkring tyve minutter, somme tider en halv time.

Skulle I opfordre folk til at skynde sig mere?

Nej, som regel var det ikke nødvendigt. Når ordrene var givet, skulle vi sørge for, at der var en rolig atmosfære i rummet. Vi skulle sørge for, at ofrene følte sig tillidsfulde, og for alt i verden ikke skræmme dem. Det var taktikken. Det var meningen, at de stille og roligt skulle gå ind i gaskammeret, der var camoufleret med falske brusere. I den forbindelse vil jeg også lige nævne, at hvis afklædningen ikke gik hurtigt nok, skyndede tyskerne på dem ved at sige: "Los, los! Schnell, schnell!"¹¹

Først skulle kvinder og børn klæde sig af og gå ind i gaskammeret. Bag-efter var det mændenes tur. Gaskammerets dør blev åbnet igen, og mændene blev skubbet ind.

Hvad kan De fortælle mig om gaskammeret?

Jeg så gaskammeret ret ofte. Jeg gik selv derind – efter gasningen, selvfølgelig. Det var et særdeles frastødende arbejde.

Hvordan så gaskammeret ud?

Som et brusenum. Brusehovederne så rigtige ud, og det hele var meget realistisk. Alle, der gik derind, var overbevist om, at de skulle have et brusebad, fordi de skulle desinficeres.

Hvor mange mennesker kunne der presses sammen i et gaskammer?

I Krematorium I – helt op til to tusinde.

Hvilken farve havde gaskammerets vægge?

En mellemting mellem grå og hvid.

Hvad var gaskammerets gulv lavet af?

Hele gulvet var af beton. I hjørnerne var der kanaler, så vandet kunne løbe væk. Sådan så det i hvert fald ud, så bedraget var perfekt.

Der må have været skrækkeligt koldt om vinteren

Om vinteren satte de store jernovne ind i gaskammeret, så folk ikke skulle fryse, når de gik ind.

Forstod jeg Dem ret? Sagde De, at kvinder og børn først gik ind og så ventede derinde?

Når kvinderne og børnene havde klædt sig af, gik de ind i gaskammeret og ventede. Så blev mændene ført ind. Alle blev samlet og ventede så på "brusebadet" eller "desinfektionen".

Var der lys i gaskammeret?

Ja, gaskammeret havde lys. Og om vinteren var der som sagt også varme. På den måde kunne kvinder og børn vente, indtil mændene kom ind.

Hvad skete der, efter at mændene kom ind til kvinderne og børnene i gaskammeret?

Der blev lidt uro.

Hvorfor?

Fordi folk følte, at der var noget galt, vil jeg tro. Måske havde de bemærket, at der ikke kom vand ud af bruserne, og spurgt tyskerne om det. En gang hørte jeg én, der beklagede sig over det til en tysker. Han svarede i et uskyldigt tonefald: "Er det rigtigt? Kommer der ikke noget vand? Jeg snakker lige med Fritz om det. Et øjeblik!" Få minutter efter kom der nogle flere tyskere, døren blev lukket, og så var det forbi.

Foregik det altid på samme måde?

Kvinderne og børnene kom altid først ind, derefter mændene. Nogle gange var der lange køer, fordi transporterne medbragte tusindvis af jøder, så der opstod flaskehalse i alle krematorierne.

Hvad skete der, efter at gaskammeret var blevet fyldt?

Så kom SS-mændene med deres bøtter med gas. De åbnede taglemmene og hældte gassen ind. Den lignede små, blå-grønne bønner. Det var altid tyskerne, der gjorde det, ikke Sonderkommando-fangerne.

Jeg kan huske ét tilfælde, hvor folk fra Sonderkommandoet skulle løfte lemmene, der var lavet af cement og derfor ret tunge. Fra åbningerne løb der rør ned til gaskammeret, og jeg benyttede lejligheden til at kigge

nærmere på gasbøtterne. De tyskere, der kastede gassen ned, havde gasmasker på og tog dem først af igen, når lemmen var blevet lukket.

Hørte De stemmer eller lyde fra gaskammeret, mens gasningen stod på?
Selvfølgelig. Vi hørte høje skrig. Alle skreg, for alle var fuldstændig desperate. Nu gik det op for dem, at døden var nær, så de skreg om hjælp. Jeg kan høre de skrig den dag i dag. De vil forfølge mig resten af mit liv. Det holder aldrig op.

Hvad følte De, når De hørte folk skribe?

Jeg vil fortælle Dem noget frygteligt, men ikke desto mindre sandt: Vi var blevet til robotter på det tidspunkt. Vi kunne ikke udtrykke vores følelser ved det arbejde, vi udførte, og det, vi oplevede. Intet menneske kunne have udholdt de følelser, der uundgåeligt fulgte med vores arbejde. Da vi først havde undertrykt dem og følte os som "normale mennesker", kunne vi håndtere alt, hvad der skete, som et "arbejde", vi udførte efter ordre fra tyskerne. Sådan var det. Vi tænkte ikke på alt det grufulde og lukkede af for alle følelser. Vi havde overhovedet ingen følelser. Vi kvalte dem, inden de opstod.

Hvad foretog I jer i afklædningsrummet, mens folk led i gaskammeret ved siden af?

Vi skulle gøre mange ting. Vi samlede det tøj, folk havde efterladt, og pakkede de bylter sammen, som de havde haft med hjemmefra. Vi skulle samle det hele et sted, så det kunne blive afhentet.

Men blev folk ikke tvunget til at efterlade alle deres ejendele på rampen i Auschwitz?

Jo, det gjorde de godt nok. De ting blev hentet af Kanada-kommandoet. Men folk tog alligevel nogle småting med sig til gaskamrene. Mændene fra Kanada-kommandoet samlede tingene sammen og sorterede dem – sko, briller, kufferter og så videre. De sendte det hele til et sted i Birkenau, der også blev kaldt Kanada. Der blev tøjet desinficeret, og alt det andet blev sorteret en gang til, så alt, hvad der var af værdi, kunne blive sendt til Tyskland.

Havde folk også madvarer med?

Ja, selvfølgelig. Det var meget vigtigt for os. De medbragte mange forskellige slags fødevarer, som vi kunne bruge. Jeg kan huske, at vi på en af Ungarntransporterne blandt andet fandt gåsefedt. På alle transportere var forskellige madvarer, vi kunne bruge. Men det var ikke kun mad. Jeg kan huske, at de ungarske jøder havde en torahrulle med inde i afklædningsrummet.

Hvad skete der, mens folk var i gaskammeret?

Tyskerne ventede i et kvarter, før de kiggede ind for at sikre sig, at alle var døde. I det øjeblik de var helt sikre, gav de ordre til at starte gaskammerets ventilationssystem.

Hvor var De, mens folk blev kvalt i gaskammeret?

Jeg var for det meste i afklædningsrummet.

Fjernede I også ligene fra gaskammeret?

Nej. Det blev gjort af en gruppe, der ikke lavede andet.

Hvad skete der med ligene, efter de var blevet fjernet fra gaskammeret?

De blev kørt med en elevator op til stueetagen oven over gaskammeret.

Kan De huske elevatoren?

Det var en meget primitiv elevator, lavet af en slags metalplade. Den var åben på alle fire sider og med en metalplade, som ligene blev læsset på. Det var en elektrisk elevator. Ligene blev placeret på bundpladen, og så kørte elevatoren op.

Hvor mange lig kunne den have med ad gangen?

En femten-tyve stykker. Når de begyndte at læsse lig ind, gik jeg ovenpå. Der var min virkelige arbejdsplads.

Kunne De komme op til stueetagen inde i bygningen?

Nej, jeg brugte den udvendige trappe.

Hvor lang tid arbejdede De ad gangen?

Tolv timer – fra kl. 6 om morgenen til kl. 18 om aftenen eller fra kl. 18 om aftenen til kl. 6 om morgenen.

Hvad skulle De gøre?

Før ligene blev smidt i ovnene, skulle jeg undersøge de myrdedes munde og trække deres guld-tænder ud. Tyskerne fik en af os fanger til det, så de ikke gik glip af guldet.

Blev De udstyret med specialværktøj til dette arbejde?

Ja. Jeg havde to forskellige tænger til at trække tænderne ud med. Ikke almindelige tænger, men rigtige tandlægetænger.

Af den slags, der bliver brugt i tandlægeklinikker?

Ja. Det var et forfærdeligt, grufuldt arbejde. Stanken fra ligene var ikke til at holde ud.

Blev Deres arbejde kaldt noget bestemt?

De kaldte mig og de andre, der lavede det samme arbejde, for *tandteknikere*.

Hvem kaldte Dem det?

Blokældste, tror jeg nok.

Det var en nedladende betegnelse, ikke sandt?

Jo, selvfølgelig. Tyskerne kaldte mig også "Den græske tandlæge".

Hvor udførte De arbejdet?

I stueetagen, omkring tre meter fra ovnene.

Hvad skete der, når De var færdig med arbejdet?

Der skulle gives besked om, at ligene skulle skubbes ind i ovnene. Jeg skulle give signal til de folk, der skubbede ligene ind. Stikordet var "Einschieben!" ["Skub ind!"] Alt, hvad der skete, blev kaldt noget bestemt. Det var dygtige folk, der ledede arbejdet med at fylde ovnene. De samlede ligene sammen, lagde dem på en lille bære og skubbede dem ind gennem ovndøren.

Gav De også ordren "Einschieben!"?

Ja. Nogle gange gav jeg ordren, andre gange var det tyskerne. Ordren blev givet automatisk hver halve time.

Hvorfor hver halve time?

Det var den tid, det tog at kremere ligene. I løbet af den tid kom der nye lig op til stueetagen, og jeg skulle fortsætte med at trække tænder ud.

De havde altså kun en halv time til at trække guldtænderne ud?

Nej, mindre. Kun tyve minutter.

Hvor mange lig taler vi om?

Lad mig se. Jeg må tælle. Mellem 60 og 75 lig på ti minutter.

Hvordan kunne De trække tænder ud på så mange lig så hurtigt?

Det kan godt lade sig gøre. Man lirker ligets mund op, kigger ind, og hvis der ikke er nogen guldtænder, går man videre til næste lig os så videre. Nogle gange gik det meget hurtigt.

Fortæl mig, præcis hvordan De arbejdede.

Ligene lå på gulvet. Først skulle jeg åbne deres munde. Jeg måtte lægge kræfterne i for at gøre det. Mundene var helt lukket sammen, så jeg måtte

tvinge dem op med tængerne. Når jeg opdagede en guld tand, trak jeg den ud med et andet sæt tænger. Det brugte jeg tandlægetængerne til. Vi trak også kunstige tænder ud.

Første gang, De skulle gøre det, må De have tænkt, at det var umuligt?

Umuligt eller ej, jeg *skulle* gøre det. Det var afskyeligt, men jeg gjorde det. De må forstå, at jeg ikke på nogen måde kunne undgå det. Da jeg var i Birkenau, var der somme tider pauser mellem transporterne, og så skulle vi rengøre ovnene. Engang fandt tyskerne to guldtænder i asken, mens ovnene var ved at blive rengjort. Ved De, hvad de gjorde ved mig? De slog mig ti gange bagi med en pisk, der var fyldt med små stykker metal. De anklagede mig for sabotage og sagde, at jeg aldrig måtte gøre det igen.

Hvor lang tid gik der, fra De havde trukket guldtænderne ud, til de andre Sonderkommando-fanger slæbte ligene hen til ovnene?

Hver gang jeg var færdig med en række lig, gav tyskerne ordren: "Einschieben!" Det var signalet til at skubbe ligene ind i ovnene.

Hvem oplærte Dem i Deres arbejde?

Jeg lærte, mens jeg arbejdede. Tro mig, jeg var nervøs og meget anspændt i begyndelsen. Jeg troede ikke, at jeg ville være i stand til at udføre arbejdet ordentligt, og at tyskerne ikke ville tilgive mig, hvis jeg begik en fejl. Jeg troede med andre ord, at de ville myrde mig, hvis jeg overså så meget som én eneste guld tand. Men til sidst blev jeg så god til det, at jeg kunne udpege, hvilke lig der havde guldtænder eller proteser i munden. Jeg blev hurtigt ekspert.

Hvad gjorde De med de guldtænder, De samlede sammen?

Jeg lagde dem i små poser nede i mine støvler. Så kaldte vi på Schwartz, som vi kaldte "Finansministeren", fordi det var hans job at smelte guldtænderne om til barrierer, altså hælde dem i forme, der var to cm brede og fem-seks cm lange, og give dem til tyskerne.

Hvem var Schwartz? En tysker?

Nej, han var Sonderkommando-fange. Han havde et lille laboratorium, hvor han rensede guldet og fjernede eventuelle kødrester, indtil der kun var rent guld tilbage. Bagefter fyldte han barriererne og gav dem til tyskerne. Når jeg fandt en ekstra stor guld tand, beholdt jeg den selv. Jeg skulle jo også leve, ikke?

Hvad gjorde De med det guld?

Jeg plejede at give det til en SS-mand, der undersøgte mig hver aften. Han spurgte, hvad jeg ville have, og havde det med til mig dagen efter. Jeg

plejede at bede om spiritus eller specielle madvarer. Han tog guldet, vendte tilbage næste morgen med en pose fyldt med de ting, jeg havde bestilt, og sagde: "Værsgo, min herre."

Kaldte han Dem "min herre"?

Ja, eller også kaldte han mig for "Græker".

Kaldte han Dem ikke ved nummer?

Absolut ikke.

Kom denne tysker hver dag?

Hver eneste dag.

Altid den samme tysker?

Ja, altid den samme tysker.

Hvilken måleenhed brugte De i disse handler?

Det afhang af størrelsen af den klump guld, jeg fandt. Nogle gange var de meget store, andre gange små. Men han gav mig altid, hvad jeg bad om. For det meste gav han mig kylling, sprut, kager og andre delikatesser.

Jeg kan forstå, at Sonderkommandoet og tyskerne førte en slags livlig handel. Hvornår begyndte det?

Lige med det samme. En af SS-mændene opsøgte mig og spurgte, om jeg havde noget til ham. Jeg gav ham lidt guld. Hvad skulle jeg ellers have gjort?

Var De bange for ham?

Nej. Hvad mere kunne han gøre mig? Jeg var under alle omstændigheder dødsdømt, om ikke den ene dag, så den næste. Sådan var det. Da han havde taget guld, spurgte han: "Vil du have noget godt at spise? Eller lidt sprut?"

Er De klar over, hvor meget guld vi samlede i Auschwitz? Ifølge mine beregninger leverede vi flere tons til tyskerne. Det hele kom fra de myrdede jøder.

Havde Sonderkommando-fangerne og tyskerne en aftale om, hvad der kunne eller ikke kunne lade sig gøre?

Ja. Jeg vil give Dem et eksempel: Hvis tyskerne havde brug for noget, sagde de, at vi skulle stjæle det. Vi måtte være forsigtige. "Pas på, at I ikke bliver opdaget! Hvis de fanger jer, bliver I skudt." Vi kaldte det 'at organisere'. Hvis tyskerne ville have, at jeg skulle stjæle nogle af ofrenes ejendele, sagde de: "Det kan du lige organisere."

Hvordan kunne De arbejde med alle de lig dag ud og dag ind? Hvordan kunne De holde det ud?

Allerede den anden dag arbejdede jeg som en automat, uden følelser. Nogle gange skulle jeg åbne ovndørene og hjælpe med at skubbe ligene ind i flammerne.

Hvordan blev det gjort?

Jeg brugte min kasket, når jeg åbnede dørene. De var gloende varme.

Var De kun med til at skubbe lig ind i ovnene, når De havde tid tilovers, eller gjorde De det hele tiden?

Kun når jeg havde tid til det. Så bad de mig om at åbne ovndørene. Hvis jeg ikke havde tid, fik de en af ligbærerne til at gøre det. Men nogle gange var ligene så tunge, at de ikke kunne åbne ovndøren uden min hjælp. Jeg åbnede kun dørene. Resten – det med at skubbe ligene ind i ovnene – var der andre, der gjorde.

Hvor mange lig kunne der være i en ovn?

Mellem tre og fem. Det kom an på ligenes tilstand. Hvis de ikke var fede, kunne vi fylde en ovn med fire eller fem lig. De blev anbragt efter et system med tre mænd og to kvinder, fordi kvinderne havde mere fedt på kroppen. Hver halve time blev der skubbet nye lig ind i de fem ovne. Hver ovn havde tre døre, og dem blev ligene skubbet ind gennem. Det tog en særlig gruppe arbejdere sig af.

Alle mændene i den gruppe var meget stærke. De brugte en bære, der lignede en bære af den type, man bruger til at bære syge mennesker. Den var af metal med to håndtag i begge ender. Så snart der blev givet ordre til at fylde ovnene, blev ligene lagt på båren. Arbejderne tog fat i bårens håndtag og åbnede ovndøren, der var meget varm. To mænd holdt båren og løftede den hen til ovnen. En tredje mand skubbede liget ind i ovnen med en jernstang. Og så lukkede de ovndøren.

Tog det lang tid?

Nej. Det tog desværre ikke ret lang tid. Vi var virkelig professionelle. Det hele var overstået på fem minutter. Hver halve time skulle vi skubbe nye lig i ovnene. Det foregik altsammen helt automatisk. Hver forbrændingsenhed havde flere ovne, så der kunne brændes mellem 50 og 70 lig på en halv time. Og det blev ved døgnet rundt.

De fortalte, at de mænd, der bar ligene hen til ovnene, var meget stærke. Hvordan kunne man overhovedet være så stærk, sådan som forholdene var i Auschwitz?

Til forskel fra de andre fanger i Auschwitz var vi ikke underernærede. Vi var Sonderkommandoet. Vi havde masser af mad. Vi gennemrodede alle de ting, folk havde med til Auschwitz, og fandt mange forskellige slags madvarer. Nogle gange fandt vi rigtige delikatesser. Pølser, bacon og tilmed kaviar. Det var bare med at tage for sig af retterne.

I havde med andre ord ikke ernæringsproblemer?

Så længe der kom transporter, havde fangerne i Sonderkommandoet ingen ernæringsproblemer.

Hvor mange timer arbejdede De om dagen?

Tolv timer ad gangen. Nonstop. Når vi var færdige, skulle vi bade, fordi vi var møgbeskidte. Vi fik udleveret et stykke sæbe og fik også lov at skifte tøj. Om sommeren gik vi ud og satte os på græsplænen uden for bygningen. Om vinteren opholdt vi os på tagetagen.

Fik I lov til at gøre, hvad I ville, efter et skift?

Ja, vi kunne gøre, hvad vi havde lyst til, så længe vi ikke forlod krematoriets område, selvfølgelig.

Hvad lavede I efter kl. 6 om aftenen?

Vi snakkede og snakkede. Jeg kan huske en mand, der hed Strassvogel. Mens vi sad i gården i en pause, bad han mig om at tage til Paris efter befrielsen – hvis jeg altså overlevede – og lede efter hans kone. Efter befrielsen måtte jeg gøre et ophold i Paris under en rejse til USA. Der var ikke så mange skibe, der sejlede på det tidspunkt, og det var svært at komme til USA. Hvorom alting er, så lykkedes det mig faktisk at opspore hans datter. Jeg så et portræt af hendes far i hendes lejlighed. Hun spurgte mig, om vi havde været venner i Auschwitz. Jeg sagde ja. Hun viste mig rundt i Paris og spurgte, om jeg ville blive. Men jeg var jo allerede gift, så jeg kunne ikke blive der så længe.

Hvor i lejren boede De?

På første sal. I krematoriebygningen. Vi havde rigtige senge.

Blev rummet varmet op om vinteren?

Det var ikke nødvendigt. Varmen fra ovnene nedenunder holdt hele bygningen varm.

Sov I i køjer ligesom de andre fanger?

Nej, vi havde rigtige senge.

Havde I også appeller?

Selvfølge lig havde vi det. Før vi gik i gang med arbejdet, skulle vi møde til appel. Ordren lød: "Antreten!" ["Træd an!"]

De så hver dag jøder, der gik ind i gaskamrene og aldrig kom ud igen. Hvordan klarede De dette arbejde?

Hvad ville De have gjort i mit sted? Jeg havde ikke noget valg. Jeg kunne ikke gøre andet. Dengang havde jeg overhovedet ingen følelser. De var totalt tørret ud. Vores hjerter var gået i stå. Vi var ikke mennesker. Vi var dehumaniserede. Arbejdede som maskiner. Vi var mennesker blottet for menneskelige følelser. Vi var dyr, ikke mennesker. Det er skrækkeligt, men det var sådan, det var – en tragedie.

At være i kontakt med så mange døde mennesker kunne drive de fleste mennesker til vanvid. Hvordan bevarede De deres sunde fornuft?

Som jeg allerede har fortalt Dem, blev ingen af os sindssyge i Auschwitz, selv om vi var holdt op med at være mennesker. Vi var blevet robotter.

Overvejede De nogensinde at begå selvmord?

Nej. Jeg vidste, at det ikke ville hjælpe nogen. En gang talte jeg med en SS-mand, der arbejdede sammen med os. Han var ældre end de andre. Han sagde: "Du skal ikke være bange. Du kommer ud herfra og kommer til at leve i lang tid." Jeg spurgte: "Er der stadig mange jøder tilbage, som vi skal kremere?" Han smilede og svarede: "Mærk dig mine ord. Du har et langt liv foran dig. Der går rygter om, at russerne nærmer sig Auschwitz."

Havde I kontakt med lejrens ikke-jøder?

Ja, vi blandede os lidt med nogle ikke-jødiske polakker, der arbejdede i lejren. De hjalp os indimellem. Vi troede og håbede, at de ville hjælpe os med den opstand, vi havde planlagt.

Hvem fik ideen til opstanden?

Hvis jeg ikke tager meget fejl, kom ideen fra en russisk krigsfange, som havde arbejdet i Sonderkommando i Krematorium I. Ideen opstod i begyndelsen af 1944. Russerne havde militære erfaringer, som kunne komme til nytte ved en opstand.

Hvordan forberedte I jer til opstanden?

Alle, der var med, fik hver sin opgave. Vi vidste alle sammen, hvad vi skulle gøre. Det var ikke kun Sonderkommando-fanger, der fik opgaver, men også fanger i Birkenau, f.eks. Kanada-kommandoet. Alle, der arbejdede

ved ovnene, skulle starte en brand og udløse en eksplosion, i samme øjeblik tyskerne kom. Medlemmerne af Sonderkommandoet skulle dræbe så mange SS-mænd som muligt. Hver fange i alle afsnit vidste lige præcis, hvad han skulle gøre, og var forberedt. Jeg kan huske den oprindelige dato, der var valgt til opstanden – 5. august 1944.¹²

Nogle få dage forinden kom der en gruppe ikke-jødiske oprørere fra Auschwitz' Stammlager og sagde: "I må hellere vente. Russerne er på trapperne." Så vi Birkenau-fanger valgte at udsætte opstanden. På det tidspunkt var der 50.000 fanger i kvindelejren og 50.000 fanger i mændenes lejr.¹³ Da vi hørte om russernes fremrykning, besluttede oprørets ledere, som altså var fangerne i Sonderkommandoet, at vente. Udsættelsen skyldtes altså for det meste opstandens ikke-jødiske ledere.¹⁴ En af oprørslederne, Kamiński, sagde, at der ikke var andet at gøre end at udsætte aktionen. Nogen tid senere fik tyskerne mistanke om, at Kamiński tilhørte modstandsorganisationen. Han blev overført til Kanada-lejren og tortureret. Han afslørede hverken planerne eller nogen af kammeraterne.¹⁵

Tyskerne kendte altså til modstandsplanerne?

Ja, åbenbart. De må have fået oplysninger et eller andet sted fra.

Deltog De også i den planlagte opstand?

Ja. Vi havde alle sammen hver sin opgave.

Havde I våben?

Nej, kun nogle få håndgranater, som var blevet smuglet ind fra lejren. Jeg skulle sætte ild til den krematoriebygning, hvor jeg arbejdede, når folk i Krematorium I gav signal. Da vi ikke havde nogen brændbare væsker, blev det besluttet, at jeg skulle sætte ild til en madras, når signalet kom. Det var mit arbejde ifølge planen.

Foregik opstanden som planlagt?

Nej, det gjorde den desværre ikke. Mest fordi de andre, de ikke-jødiske modstandsfolk i Auschwitz, ikke samarbejdede med os. De undskyldte sig ved at sige: "Russerne er jo på vej. Det vil da være dumt at blive dræbt af tyskerne nu, lige før vi bliver befriet." De ville simpelthen ikke samarbejde. Der var ingen hjælp at hente fra dem, så til sidst mistede vi tålmodigheden. I stedet valgte vi at forberede os til den næste givne lejlighed uden at regne med hjælp fra folkene i Auschwitz.

Den 7. oktober 1944 fik vi at vide, at tyskerne havde i sinde at fjerne Sonderkommando-medlemmerne fra Krematorium III. Vi var straks klar over, hvad det betød: De skulle myrdes. Vi besluttede, at det måtte være på tide at gå i aktion, og kontaktede de forskellige undergrundsgrupper.¹⁶

Lidt før kl. 10.30 gav de russiske Sonderkommando-fanger alle modstandsgrupperne besked: Vi skulle begynde oprøret samme dag. Man regnede med, at tyskerne ville sende Sonderkommando-fangerne fra Krematorium III af sted med en transport ved totiden om eftermiddagen. Tyskerne dukkede op før tiden og gav fangerne ordre til at stille op, så de kunne blive talt. Der var ingen tvivl om, hvad resultatet af den tælling ville blive.

Da grækerne i Sonderkommandoet hørte appelordren, gav de det ko- deord, der skulle sætte opstanden i gang. Dermed brød Sonderkommando-opstanden ud. Nogle af vores egne angreb tyskerne, tog deres våben og begyndte at flygte. En anden gruppe klippede hul i det pigtrådshegn, der omgav krematorierne. Andre satte ild til madrasserne på første etage, hvor mændene boede. Et par stykker løb hen til krematoriebygningen. Tyskerne tilkaldte forstærkninger og begyndte at skyde vildt om sig med deres automatvåben.

Da lejrens sirene¹⁷ gik i gang, myldrede forstærkningerne frem. Hele krematoriet gik op i flammer. Jeg vil nævne en af oprørerne fra Krematorium III, nemlig Marcel Nadjari. Han var en godt menneske. I mellemtiden så folkene fra Krematorium I flammerne vælte ud fra Krematorium III og begyndte at flygte. De forstod, at oprøret nu var på sit højeste. Kort forinden var det lykkedes dem at skubbe deres brutale kapo ind i en af ovnene.¹⁸ Uheldigvis blev de alle fanget i en skov i nærheden¹⁹ og skudt på stedet. Vi andre fra Krematorium II deltog ikke i opstanden,²⁰ fordi vi ikke havde fået nogen instrukser. Vi ventede på at modtage instrukser, men på grund af situationen den dag kunne vi ikke få kontakt med de andre oprørere.

Da oprøret var døet hen, samlede tyskerne alle de Sonderkommando-fanger, der stadig var i live. De fortalte os, at vi ikke ville blive straffet, fordi vi ikke havde deltaget i opstanden. På den måde overlevede folk fra Krematorium II, inklusive mig selv. I mellemtiden havde tyskerne hentet ligene af vores kammerater fra Krematorium I, der var blevet skudt, fordi de prøvede at flygte. De beordrede os til at brænde ligene.

Hvor lang tid arbejdede De i Sonderkommandoet efter opstanden?

Indtil januar 1945. Men sidst i oktober fik tyskerne ordre til at indstille gasningerne.²¹

Hvordan forlod De Auschwitz?

Tyskerne ville jævne Birkenau med jorden, før de forlod lejren. De ville slette alle sporene efter de forbrydelser, de havde begået dér. Derfor kom der en sprængningsekspert, og de begyndte at lægge dynamit ved krematorierne og gaskamrene. Alle fanger fik ordre til at grave huller rundt om krematorierne for at gøre plads til dynamitten. Vi skulle også stable

mursten fra de skorstene og mure, der styrtede sammen ved eksplosionerne. Derefter vendte vi tilbage til blok 13.

Den 16. januar 1945 gik der rygter om, at russerne stod lige uden for Auschwitz. Jeg husker, at vi fik ordre til at samles i en barak, der lå lidt isoleret. Vi vidste med det samme, at tyskerne lurede på en chance for at udrydde os, før de lukkede lejren og forduftede. Vi var fast besluttet på at handle hurtigt for at redde livet. Ideen var, at vi ville blande os med de andre fanger, der var ved at forlade Birkenau. Alle fanger skulle overflyttes til Auschwitz. Alle tog så meget mad med som muligt. På den måde marcherede vi til Auschwitz på tyskernes ordre.

Hvor førte tyskerne fangerne hen, efter at de havde forladt Auschwitz?

Til Mauthausen.

Vendte De tilbage til Deres fødeland efter befrielsen?

Ja, jeg kom tilbage til Saloniki og var der et stykke tid.

Var De plaget af minderne fra Auschwitz efter befrielsen?

Ja, der gik lang tid, før jeg begyndte at komme mig. Det første halve år efter afrejsen fra Auschwitz kunne jeg ikke foretage mig noget. Jeg kunne næsten ikke sove om natten, og jeg havde hele tiden mareridt, når jeg endelig faldt i søvn. Jeg vågnede om natten med et skrig, fordi jeg havde hørt lyden af jøder, der skreg, mens de blev kvalt i gaskamrene. Deres klageråb, deres skrig og deres bønner. I mine drømme hørte jeg lyden af elevatoren, der kørte ligene op til ovnene.

Jeg vil gerne fortælle Dem noget mærkeligt: I den første tid efter befrielsen var det sådan, at når nogen så på mig, eller jeg talte med nogen, rettede mit blik sig nærmest mekanisk og undersøgende mod deres munde. Jeg ville se, om de havde guld-tænder. Er det ikke utroligt? Jeg var blevet en robot. Jeg kunne spotte folk med kunstige tænder på lang afstand.

Hvor lang tid blev det ved?

Mindst et år. Auschwitz var mit livs tragedie! Jeg havde meget svært ved at ryste mine oplevelser af mig. Jeg kunne ikke bare tage fat på et nyt kapitel af mit liv. Det var en langvarig proces at "forlade" Auschwitz og vende tilbage til livet.

Fortalte De nogen af Deres familiemedlemmer om Deres arbejde i Auschwitz?

Kun min kone og min svigermor. Jeg kunne ikke fortælle det til resten af familien.

Er De stadig traumatiseret af minderne fra Birkenau?

Ja, bestemt. De kommer hele tiden tilbage, og jeg kan ikke gøre noget ved det. Det er umuligt at kæmpe imod dem. De vender tilbage igen og igen, og jeg kan ikke standse dem. Minderne og de mange måneder, jeg tilbragte i Birkenau, har ødelagt mit helbred. I dag er min psykiske tilstand helt forfærdelig. Det smerter mig at sige det, men i dag er der ingen, der interesserer sig for, hvordan jeg har det, og ingen, der gør noget for at skaffe mig den erstatning, jeg har krav på som Holocaust-overlever.

Da De så, hvordan tyskerne blev ved med at myrde jøder i Birkenau, troede De så på, at der overhovedet ville være nogen jøder, der overlevede udryddelsen?

Jeg håbede på, at nogle jøder ville overleve et eller andet sted på kloden. Jeg var sikker på, at krigen ville slutte før eller siden. En gang fik jeg lejlighed til at tale lidt med en mand, der kom med en af transporterne. Jeg spurgte ham: "Tror De, at tyskerne nogensinde vil komme til at bøde for deres forbrydelser?" "Sikke dog et naivt spørgsmål," svarede han. "Nu skal jeg fortælle dig noget, som du skal lægge dig godt på sinde. Det er ligesom i en købmandsbutik, hvor kunderne får kredit. Købmanden fører deres gæld ind i en lille bog. En dag bliver der måske spildt noget blæk ud over papiret, og alt, hvad der står i bogen, bliver ulæseligt. Gælden vil være slettet for evigt. Sådan vil det også blive med tyskerne. De vil gøre alt for at skjule deres forbrydelser, og om få år vil Auschwitz stort set være gået i glemmebogen. Auschwitz vil langsomt forsvinde fra menneskenes bevidsthed. Verden vil ikke længere bekymre sig særlig meget om jødernes skæbne. Tragedien vil blegne. Tyskernes forbrydelser vil blive glemt. Det hele vil forsvinde."

Sådan sagde en klog jøde, få minutter før han blev myrdet med Zyklon B i Krematorium II.